

Hanna Kowalska-Stus
(Uniwersytet Jagielloński, Kraków)

Federacja Rosyjska: państwo wielowyznaniowe

Chrześcijaństwo prawosławne jest podstawową i tradycyjną religią w Rosji. Do dziś wiąże się z pewnym bardzo ważnym aspektem pierwotnego wzorca kultury ruskiej, który pozostał w nim na zasadzie genotypu historycznego. Państwo, prawo, historiografia, polityka były uświadamiane generalnie jako niepodzielna całość podporządkowana chrześcijańskiej wizji bytu wypracowanej przez tradycję Kościoła bizantyjskiego, a później ruskiego. Fakt ten wpłynął na kulturową specyfikę Rosji.

Obecny w kulturze ruskiej nawyk łączenia wszystkiego w jedną całość, zwłaszcza gdy chodzi o kwestie religijne, ideowe, filozoficzne i polityczno-prawne, powoduje, iż stosowanie w odniesieniu do tej rzeczywistości pojęć wyrosłych na gruncie zachodniego racjonalizmu nie zawsze przynosi oczekiwane rezultaty. Zachód, wyspecjalizowany w analitycznym spojrzeniu na rzeczywistość, buduje wiedzę o Rosji dawnej, sowieckiej i dzisiejszej, widząc każdą z wyżej wspomnianych dziedzin w swojej specyfice dyscyplinarnej. Ponadto współczesne prawosławie rosyjskie na ogół opisuje się z perspektywy socjologicznej lub politologicznej.

Przewodniczący Historyczno-Prawnej Komisji Patriarchatu Moskiewskiego, Metropolita Woroneski i Lipiecki bp Miefodij stwierdził, że rola prawosławia w dziele formowania Rosji jako państwa i narodu jest pierwszorzędna²². W tym miejscu warto przypomnieć zatwierdzone przez Dumę Państwową 19 września 1997 roku federalne prawo do wolności sumienia i tworzenia organizacji religijnych. Mówi ono o tym, że Federacja Rosyjska, respektując prawo wszystkich do wolności sumienia i ich

---

²² Преодоление былых соблазнов. Интервью с митрополитом Воронежским и Липецким Мифодием, str. intern.: <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/mitropolit/interview>, 23.01.2000.

równość wobec prawa, będąc jednocześnie państwem świeckim, uznaje szczególną rolę prawosławia w historii Rosji, w kształtowaniu się i rozwoju jej życia duchowego i kultury²³. Natomiast pkt 1, art. 4 tego dokumentu stwierdza, iż żadna religia nie może dążyć do statusu religii państwowej²⁴. Znamienna była reakcja na treść tego dokumentu arcybiskupa Tadeusza Kondrusiewicza – Administratora Apostolskiego Watykanu dla Katolików Europejskiej Części Rosji. Interpretował on te słowa jako zagrożenie dla pozostałych wyznań, istniejących na terenie Federacji Rosyjskiej, i uznał cały dokument o wolności sumienia za niepotrzebny²⁵. W tej sprawie interweniowali u prezydenta Jelcyna: prezydent Clinton, kanclerz Kohl, papież Jan Paweł II, a amerykańscy kongresmeni grozili wprowadzeniem sankcji²⁶. Rosyjska Cerkiew skomentowała to jako uzgodnioną reakcję Zachodu na fakt rozbieżności rosyjskiej ustawy z zachodnim standardem cywilizacyjnym, dotyczącym sfery religijnych praw człowieka (s. 84–85). Wyrażony został pogląd, iż Zachód używa etyki społecznej w celach manipulacji politycznej. Dlatego postulowane jest rozpoczęcie poważnej debaty międzynarodowej na temat współistnienia liberalizmu i kultur tradycyjnych. Charakterystyczne jest to, że przedstawiciele innych wyznań, w tym najliczniejszego – islamu, nie zgłosili sprzeciwu.

18 marca 2003 roku w Dumie Rosyjskiej odbyło się zebranie założycielskie Komisji Społeczno-Parlamentarnej do Działań na Rzecz Podtrzymania Tradycyjnych Duchowo-Moralnych Wartości Rosji. Z prośbą o stworzenie takiej komisji wystąpili członkowie Międzyreligijnej Rady Rosji, reprezentującej: prawosławie, islam, judaizm i buddyzm. Fakt, że Cerkiew prawosławna odgrywa główną rolę w tego rodzaju przedsięwzięciach, świadczy o tym, że stosunek Cerkwi do pozostałych wyznań chrześcijańskich, a także innych religii, jest podporządkowany tradycji historycznej, kształtującej związek pomiędzy Kościołem i państwem. Nie bez znaczenia są także historyczne stosunki Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej z innymi Kościołami i religiami oraz ich wyznawcami. Ponadto,

---

²³ *Федеральный Закон о Свободе Совести и о Религиозных Объединениях*, str. intern.: <http://www.russian-orthodox-church.org/cr021071.htm>, 27.01.2005.

²⁴ *Ibidem*, 27.01.2005.

²⁵ *Служба коммуникации ОВЦС Московского Патриархата отвечает на новую волну критики в адрес Закона о Свободе Совести и о Религиозных Объединениях*, str. intern.: <http://www.russian-orthodox-church.org/ru/nr103221.htm>, 27.01.2005.

²⁶ Рог. Митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл, *Обстоятельства нового времени*, «Церковь и время» Нр. 2, с. 84.

w odniesieniu do innych Kościołów chrześcijańskich, poglądy hierarchów rosyjskich zależą od dogmatyki i eklezjologii prawosławia.

W związku z rozwojem ruchu ekumenicznego w XX wieku stosunkowo łatwo można zrozumieć podłoże współczesnych odniesień pomiędzy prawosławiem, a w szczególności Rosyjską Cerkwią Prawosławną, i pozostałymi Kościołami chrześcijańskimi. Wystarczy zapoznać się z wystąpieniami rosyjskich uczestników dialogu ekumenicznego na forum Światowej Rady Kościołów, oficjalnym stanowiskiem Patriarchatu Moskiewskiego i Soboru Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, dokumentami podpisanymi przez przedstawicieli RCP zasiadającymi w komisjach mieszanych do spraw dialogu ekumenicznego Kościołów prawosławnego i rzymskokatolickiego. W ocenie możliwości zjednoczenia Kościołów kryje się istota stosunku prawosławia do innych wyznań chrześcijańskich. Wszystko, co wykracza poza ten zakres, ma związek z wypadkami historycznymi. Dlatego fundamentalny spór dotyczy kwestii dogmatu i teologii Kościoła, natomiast do incydentów historycznych należy zaliczyć kwestie prozelityzmu katolickiego na gruncie rosyjskim, gdyż stanowi on problem lokalny.

Z analizy wspomnianych wyżej stanowisk w kwestii ekumenicznej wynika, że stosunek współczesnego prawosławia rosyjskiego do innych wyznań chrześcijańskich jest budowany na gruncie dogmatycznej, eklezjologicznej i sakramentalnej teologii, a wszystkie trzy są rozpatrywane, w odniesieniu do problemu ekumenizmu, jako nierozzerwalna całość. Dokumenty świadczą o tym, że ocena innych konfesji chrześcijańskich czyniona jest przez rosyjskich teologów prawosławnych z perspektywy głębokiej świadomości: ewangelicznej, apostoelskiej i patrystycznej aktualności oraz eschatyczności prawosławia, które jest nieodłączne od metafizycznej prawdy dogmatu. Panuje przekonanie, że to, co prawdziwie Chrystusowe, zostało w Kościele ugruntowane podczas pierwszych siedmiu soborów powszechnych. Dogmatyka tych soborów, wzbogacona o patrystykę, stanowi wykładnię wiary Kościoła. Obie są wiążące przy rozstrzyganiu bieżących problemów i ustosunkowywaniu się do innych wyznań. Ta pozycja neutralizuje w zasadniczy sposób rosyjski, grecki, czy jakikolwiek inny narodowy partykularyzm w dialogu ekumenicznym. Prawosławni stoją na stanowisku, że Kościół jest jeden, na podstawie jednej dogmatyki, jednej eklezjologii i sakramentów, ma jedną naukę o Zbawieniu. Historycznie rzecz ujmując, jest to ten Kościół, który istniał przed rozłamem z XI wieku.

Zdaniem rosyjskich teologów prawosławnych, niepowodzenia unii lyońskiej (1274) i unii florenckiej (1439), nie wspominając już o unii brzeskiej (1596), którą postrzegają, przede wszystkim, jako przejaw rzymskiego prozelityzmu oraz interesów politycznych Rzeczypospolitej, polegały na braku porozumienia w kwestii dogmatu i niewłaściwym pojmowaniu przez Rzym eklezjologicznej roli jego biskupa. Głosy krytyczne odnośnie do współczesnego dialogu ekumenicznego dotyczą także braku debaty dogmatycznej na poziomie soborowym.

Sobór Milenijny Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, który wypowiedział się na temat ekumenizmu w specjalnym dokumencie²⁷, określił swój stosunek do niego, stojąc na fundamencie prawosławnej dogmatyki i prawa kanonicznego. Są one podstawą do rozpoznania herezji i schizm oraz wyznaczają Kościołowi prawosławnemu zadania w odniesieniu do wspólnot odłączonych. Dokument stanowi dogmatyczno-eklezjologiczną syntezę, sformułowaną na podstawie Nowego Testamentu i soborowego Credo (nicejsko-konstantynopolitańskie). Z tych źródeł wywodzi chrystologię i pneumatologię Kościoła. Podkreśla, że jedność Kościoła oznacza jedność z Chrystusem, która jest ponad wszelką ludzką i ziemską jedność. Niemożliwe więc jest pojmowanie Kościoła prawosławnego jako części całości. Dokument odrzuca protestancką naukę o kościele niewidzialnym, usprawiedliwianie podziałów przyczynami historycznymi, teorię odgałęzień, równość denominacji, usprawiedliwianie podziałów wyłącznie niedostatkami wzajemnej miłości. Podkreśla, że brak jedności Kościoła prawosławnego z innymi wyznaniem wynika z braku jedności wiary, ustroju kościelnego i zasad życia duchowego. Kryzys współczesnego ekumenizmu jest interpretowany w kontekście odejścia Kościołów protestanckich od tradycji apostołskiej jako normy wiary w kierunku liberalnego fundamentalizmu²⁸.

Cerkiew Prawosławna jest Kościołem prawdziwym i winna innym dawać świadectwo prawdy, by powrócili do niego. Można to osiągnąć na drodze dialogu teologicznego, który nie dopuszcza żadnych ustępstw dogmatycznych. W oficjalnych dokumentach Rosyjskiej Cerkwi Prawo-

---

²⁷ Доклад Патриарха Московского и Всея Руси Алексия II на Юбилейном архиерейском Соборе Русской Православной Церкви, Москва, Храм Христа Спасителя, 13–16 августа 2000 года, с. 35–38.

²⁸ Znaczący udział Rosjan w dialogu ekumenicznym zaznaczył się jeszcze w latach trzydziestych, kiedy to w II konferencji zorganizowanej przez ruch ekumeniczny Wiara i Ustrój w Edynburgu (1937) wziął udział o. Gieorgij Fłorowski, przebywający na emigracji w Anglii.

sławnej podkreśla się, że mimo poważnych i pryncypialnych kontrowersji w dziedzinie wiary i podstaw życia duchowego, oddzielających katolicyzm od prawosławia, jest on postrzegany jako wspólnota chrześcijańska znajdująca się w stanie schizmy w stosunku do Kościoła prawosławnego, lecz zachowująca dziedzictwo apostołskie. Z punktu widzenia prawosławnego prawa kanonicznego, katolicy są więc traktowani jak schizmatycy i przyjmowani przez sakrament pokuty. Podobnie postępuje się w stosunku do kapłanów²⁹. Przedstawiony dokument reprezentuje to samo stanowisko w odniesieniu do kwestii ekumenizmu, jakie można było zaobserwować w ciągu długich lat teologiczno-ekumenicznych działań o. Georgija Fłorowskiego i innych teologów rosyjskich związanych ze Światową Radą Kościołów. Te same argumenty możemy odnaleźć w seminaryjnych podręcznikach eklezjologii porównawczej³⁰ oraz licznych publikacjach bractwa, którego patronem jest św. Marek z Efezu, który nie podpisał postanowień soboru zjednoczeniowego w 1439 roku³¹. Ważną rolę opiniotwórczą odgrywa także petersburskie Centrum Edukacji Prawosławnej, które, pod patronatem duchowym śp. metropolity Petersburga i Ładogi Joanna (Snyczewa), wydaje serię poświęconą krytyce ekumenizmu. Wydawnictwa bractwa oraz centrum zawierają dokumenty, opinie hierarchów i relacje duszpasterzy z terenów objętych podwójną jurysdykcją.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych pogorszyły się stosunki pomiędzy Rosyjską Cerkwią Prawosławną a Kościołem katolickim. Przyczyną było odrodzenie uniatyzmu na Ukrainie. Unicy, tworząc własną strukturę kościelną, siłą odbierali kościoły prawosławnym, którzy pozostawali w jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego (chodziło o województwa: lwowskie – pozostała jedna cerkiew prawosławna, tarnopolskie i iwanofrankowskie – nie pozostało ani jednej). Patriarchat Moskiewski podkreśla, że pragnął nawiązać dialog z ukraińskimi unitami,

---

²⁹ Źródła informacyjne Patriarchatu Moskiewskiego powiadomiły o liście rozesłanym do konferencji biskupów przez ówczesnego prefekta Watykańskiej Kongregacji Nauki Wiary arcybiskupa Josepha Ratzingera. Czytamy w nim, że Kościół katolicki jest matką dla innych kościołów i nie może uchodzić za ich siostrę. Można mówić o Kościele katolickim jako takim i pewnych doktrynach na Wschodzie. Potwierdza to impas ekumenizmu. Str. intern.: <http://www.russian-orthodox-church.org.ru>.

³⁰ Por. np.: Д. Огицкий, Св. Максим (Козлов), *Православие и западное христианство. Учебное пособие для духовных семинарий и духовных училищ*. Московская Духовная академия, изд. Отчий Дом 1995.

³¹ Chodzi o Sobór Ferraro-Florencki w 1439 roku.

lecz ci pod wpływem politycznej organizacji „Ruch”, opuścili czterostronną komisję ukonstytuowaną w celu rozwiązania tego problemu. Patriarchat Moskiewski uczułał kościoły chrześcijańskie, że sytuacja ta może doprowadzić do zaprzepaszczenia rezultatów dialogu ekumenicznego³². Rosyjska Cerkiew Prawosławna ocenia unię jako najgroźniejszą formę prozelityzmu, skierowanego przeciwko prawosławiu. Zaznacza przy tym, że osądzając unię jako taką, nie osądza pojedynczych ludzi.

Z inicjatywy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, przy poparciu pozostałych Cerkwi, został wstrzymany dialog z Kościołem katolickim do czasu, kiedy problem unii zostanie rozwiązany. Dlatego Komisja Mieszana do Spraw Dialogu Ekumenicznego, która zebrała się po raz szósty (Freising/Monachium 1990 i Aricci/Rzym 1991), ogłosiła:

„Unia, jako metoda, wszędzie tam, gdzie była stosowana, nie służyła zbliżeniu Kościołów. Przeciwnie, rodziła nowe podziały. Sytuacja ta sprzyjała powstawaniu starć i nieszczęść, które zaciążyły nad historyczną pamięcią obu Kościołów. Ponadto przesłanki eklezjologiczne skłaniają do poszukiwania innych dróg”³³.

oraz

„Taka forma «misyjnego apostołatu», zwana unitaryzmem, nie może być nadal stosowana jako metoda i wzór, zgodnie ze sposobem rozumienia przez katolików i prawosławnych tajemnicy Kościoła”³⁴.

Dokument dotyczący kwestii uniatyzmu i prozelityzmu został przyjęty przez roboczą Komisję Mieszaną do Spraw Dialogu w 1993 roku w Balamand pod Bejrutem. Mówi on o wyrzeczeniu się przez Watykan wszelkiego prozelityzmu w stosunku do prawosławnych (pkt 14)³⁵, zawiera

---

³² Пор. Синодальная богословская комиссия изучает вопросы диалога между Православной и Римско-Католической Церквами. Комментарий к документам диалога, str. intern.: <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/synod>, 20.01.2005.

³³ *Ibidem*, str. intern.: <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/ecr>.

³⁴ Jego podstawą jest określenie: Kościoły-siostry, po raz pierwszy użyte przez patriarchę Atenagorasa. Później znalazło się w Konstytucji o ekumenizmie II Soboru Watykańskiego. Synod Moskiewski z 1997 roku precyzuje, że sformułowanie to nie zawiera treści dogmatycznej, lecz odzwierciedla raczej emocjonalny stosunek do idei ekumenizmu. *Ibidem*.

³⁵ Już w 1987 roku Jan Paweł II wraz z patriarchą Konstantynopola Bartolomeuszem ogłosili wspólne oświadczenie: *Odrzucamy wszelką formę prozelityzmu, wszelką postawę, która mogłaby być odczytana jako brak szacunku.* □ Униатство как метод объединения в прошлом и поиск полного общения в настоящем. Баламанд (Ливан), 1993, <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/vr110772.htm>. Został opublikowany w Rosji

analizę doktryn teologicznych, które stały się jego źródłem. W punkcie 24 zawarte zostało sformułowanie, że wolność religijną naruszają wszelkie formy pomocy materialnej, zdrowotnej i edukacyjnej, które sprzyjają konwersji. Komisja teologów, która zredagowała ten dokument, w ostatnim jego punkcie wyraziła nadzieję, że stanie się on wiążący i usunie przeszkody uniemożliwiające kościołom lokalnym swoje uczestnictwo w dialogu ekumenicznym.

Tak się jednak nie stało. Synod Moskiewski z 1997 roku, który ocenił sytuację, uznał, że prozelityzm katolicki rozwinął się w ciągu ostatnich lat. Oskarżył on Watykan o aktywne tworzenie, począwszy od roku 1991, swoich struktur kościelnych na terenach Rosji i Białorusi (cztery administratury apostołskie, ponad pięćdziesiąt parafii, wiele uczelni i organizacji charytatywnych, klasztorów podejmujących działalność misyjną w środowiskach prawosławnych), ustanowienie nowych diecezji w Kazachstanie oraz Egzarchatu Odessko-Krymskiego na Ukrainie. Tego rodzaju działania w odniesieniu do państwa o tysiącletniej tradycji chrześcijańskiej są odbierane przez prawosławnych jako prozelityzm³⁶.

Wizyta papieska na Ukrainie, a także podniesienie czterech administratur katolickich na terenie Rosji do rangi diecezji, tworzących kościelną prowincję, bez konsultacji z Patriarchatem Moskiewskim, dodatkowo zaogniło sytuację³⁷. Zaskoczony tą decyzją patriarchat i synod wystosowały w tej sprawie oświadczenia. Nieprzychylnie odniósł się do decyzji Watykanu także patriarcha Antiochii Ignacy IV oraz inne Kościoły prawosławne. Najczęściej wyraża się obawę, że katolicyzacja społeczeństwa rosyjskiego, która powoduje przenikanie innej kultury, pociągnie za sobą konflikty. Panuje opinia, że polityka Watykanu jest konfliktogenna³⁸. W związku z tą sytuacją w Patriarchacie Moskiewskim złożył w roku 2004 wizytę kardynał Walter Kasper – przewodniczący Rady Papieskiej do Spraw Jedności Chrześcijańskiej. Przedmiotem rozmów były wymie-

---

w roku 1995 roku i wywołał ostry sprzeciw administratora apostołskiego Rumunii oraz bardziej wyważony kardynała Mirosława Lubaczińskiego.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Podkreśla się fakt, że gdy delegacja Patriarchatu Moskiewskiego rozmawiała z Janem Pawłem II w styczniu 2002 roku na temat nawiązania dialogu, nie została poinformowana o zamierzeniach Watykanu.

³⁸ Padają stwierdzenia, oparte na badaniach statystycznych, że dla 0,4% (prawosławnych jest 54%) żyjących w Rosji katolików utworzono aż cztery diecezje. Rodzi to podejrzenia, że przygotowuje się pojemną strukturę, by zwiększyć liczbę katolików.

nione już problemy, a także postulat Kościoła grekokatolickiego na Ukrainie, by w Kijowie utworzyć unicki patriarchat.

Memorandum Watykanu w sprawie utworzenia patriarchatu unickiego na Ukrainie patriarcha Aleksy II rozesłał do wszystkich stojących na czele autokefalicznych Kościołów prawosławnych z prośbą o wyrażenie opinii. Patriarcha Konstantynopola Bartolomeusz określił memorandum jako próbę naruszenia historycznego porządku hierarchii prawosławnej na ziemiach jurysdykcyjnie podległych Patriarchatowi Moskiewskiemu. Uznał to za akt wrogi w stosunku do całego prawosławia i niezgodny z postanowieniami II Soboru Watykańskiego, które mówią o tym, że uniatyzm nie może być drogą do osiągnięcia jedności między Kościołami³⁹. Negatywnie ocenili tę inicjatywę także pozostali patriarchowie.

W związku z wizytą kardynała Kaspera utworzono specjalną grupę roboczą do zbadania problemów we wzajemnych stosunkach pomiędzy Watykanem i Patriarchatem Moskiewskim. Sekretarz generalny Konferencji Katolickiego Episkopatu Rosji ks. Igor Kowalewski oświadczył, że prozelityzm nie jest intencją działań Watykanu na terytorium Rosji, istnieją jednak konkretne przypadki misjonarzy, których działania mogą być interpretowane jako prozelityzm. Grupa robocza podjęła się zbierania informacji o takich przypadkach i zapobiegania im⁴⁰.

Inny problem duchowni prawosławni dostrzegają w założeniu kilku katolickich seminariów w Rosji. Jeden z hierarchów wyraził opinię, iż jest to spowodowane brakiem powołań kapłańskich w diecezjach na terenie Europy Zachodniej. Opinii tej towarzyszy dość rozpowszechnione przekonanie, że Kościołowi rzymskokatolickiemu teren Rosji wydaje się łatwiejszy pod względem misyjnym niż obszary pozostające w jego własnej jurysdykcji. Rozpad Związku Radzieckiego doprowadził do wielu konfliktowych sytuacji na tym tle: w Estonii, na Ukrainie, w Mołdowie. Ocena postawy reprezentowanej przez grekokatolików w stosunku do prawosławnych na Ukrainie oraz oskarżenie Kościoła katolickiego o prozelityzm na terenach tradycyjnie prawosławnych wpłynęła na krytyczną postawę Patriarchatu Moskiewskiego wobec Watykanu. Patriarcha podkreśla jednak, wbrew opinii wielu środowisk, potrzebę dialogowej postawy prawosławia wobec katolicyzmu rzymskiego.

Z punktu widzenia liczebności katolickich księży i biskupów narodowości polskiej, zaangażowanych w misję Kościoła katolickiego w Fede-

³⁹ Por. <http://www.mospat.ru/text/decisions/id/6619.html>.

⁴⁰ <http://tserkov.info/numbers/churchsociety/?ID=976>, 12.09.2003.

racji Rosyjskiej, duże znaczenie miała wizyta w Polsce w marcu 2004 roku przewodniczącego Komisji Zagranicznej Patriarchatu Moskiewskiego – metropolity smoleńskiego i kaliningradzkiego Kiriłła. W rozmowie z prymasem Glempem wyraził on nadzieję, że Polska, jako społeczeństwo chrześcijańskie, odegra ważną rolę w Unii Europejskiej. Zarówno ta rozmowa, jak i spotkanie z kardynałem Franciszkiem Macharskim, metropolitą krakowskim, dotyczyły także stosunków katolicko-prawosławnych⁴¹. Pewne znaczenie ma też fakt, że patriarcha moskiewski Aleksy II docenił gest papieża Jana Pawła II, który zwrócił Rosji ikonę Matki Boskiej Kazańskiej. W swoim liście skierowanym do papieża podkreślił, że kult Matki Bożej – orędowniczki chrześcijan – łączy prawosławnych i katolików rzymskich oraz przypomina o czasach, gdy oba Kościoły żyły w jedności⁴².

Stosunek Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do Kościoła rzymskokatolickiego i Kościołów protestanckich ma także aspekt geopolityczny. Wsiewołoda Czaplina, który pełni funkcję zastępcy przewodniczącego Komisji ds. Kontaktów z Zagranicą Patriarchatu Moskiewskiego, niepokoi fakt, że Rosja oraz inne europejskie państwa prawosławne, pozostają poza granicami europejskiego superpaństwa, w związku z czym kultura i cywilizacja prawosławna nie może odgrywać w Europie roli, do jakiej, z tytułu liczebności europejskich narodów prawosławnych, pretenduje. Marginalną rolę odgrywają, według autora, także kraje katolickie, choć są lub będą wewnątrz Unii Europejskiej, gdyż proces globalizacyjny jest zdominowany przez cywilizację postprotestancką. Rosyjscy hierarchowie głoszą, że cywilizacja prawosławna ma pełne prawo uczestniczyć w kształtowaniu losów Europy. Postulują w związku z tym wnikliwą analizę zachowań przedstawicieli władzy państwowej w międzynarodowych kontaktach. Prawosławni, jako większość w państwie, mają prawo egzekwować od rządu niepodpisywanie umów grożących antyprawosławnymi skutkami⁴³.

Jak podkreśla przewodniczący Komisji Patriarchatu Moskiewskiego ds. Kontaktów z Zagranicą metropolita smoleński i kaliningradzki Kiriłł, wyróżniającą cechą cywilizacji prawosławnej są: priorytet wartości du-

⁴¹ Por.: <http://tserkov.info/numbers/orthodox/?ID=863>, 12.09.2003.

⁴² <http://tserkov.info/numbers/greetings/?ID=1163>, № 18(271) сентябрь 2003/Обращения, речи, приветствия.

⁴³ Протоиерей Всеволод (Чаплин), *Глобализация и глобализм – новые возможности и новые угрозы* (в:) «Церковь и время» □ nr 1, 2003 г., с. 11–37.

chowych nad materialnymi i dobra wspólnego nad indywidualnym, gotowość do ponoszenia ofiar, skłonność do samoograniczenia, przedkładanie wierności prawdzie i ideałom nad dobrobyt⁴⁴. Przypomina jednocześnie, że te wartości przeważają w cywilizacjach: islamskiej, żydowskiej i buddyjskiej, które reprezentują modele cywilizacji religijnych. Modele te w zasadniczy sposób różnią się od cywilizacji świata zachodniego, ukształtowanego pod wpływem określonych systemów filozoficznych i w wyniku przemian społeczno-politycznych, zapoczątkowanych w dobie reformacji, rozwiniętych i umocnionych przez oświecenie i europejskie rewolucje. Naczelną wartością tej cywilizacji są prawa jednostki. Doktryna liberalna wartość absolutną upatruje w wolności jednostki, a jej dobro stanowi kryterium sprawiedliwości ustroju społecznego. Prawosławni krytycy cywilizacji zachodniej zwracają w tym kontekście uwagę na odmienną ontologię człowieka w liberalizmie i chrześcijaństwie, gdzie jest mowa o tym, że człowiek, choć stworzony na obraz i podobieństwo Boże, został skażony przez grzech. To przekonanie o zepsutej naturze ludzkiej jest, według metropolity Kiriłła, całkowicie nieobecne we współczesnej świadomości europejskiej. W kulturze zachodnioeuropejskiej od czasów renesansu – pisze metropolita – zachodzi inwolucja poglądów na człowieka i społeczeństwo. Kultura ta cofnęła się w kierunku starożytności⁴⁵. Oskarża on jednocześnie Kościół rzymski o brak sprzeciwu wobec takiego stanu rzeczy i o akceptację syntezy etyki chrześcijańskiej z etyką antyczną. Błędem Rzymu, według hierarchy, który reprezentuje pogląd Cerkwi rosyjskiej, jest uznanie postulatu o wolności człowieka jako najwyższej wartości jego ziemskiej egzystencji w płaszczyźnie społeczno-kulturowej (s. 82). Liberalizm czyni on odpowiedzialnym za umocnienie tego standardu w zachodniej rzeczywistości. Oskarża go także o niszczenie narodowo-kulturowej oraz religijnej tożsamości narodów europejskich. Odpowiedzialność za to ponoszą też intelektualiści europejscy zafascynowani teologiczną myślą żydowską, popularną na europejskich uniwersytetach. Jednocześnie w sprawach dotyczących obrony tradycji chrześcijańskich oraz nienaruszalności prawa kanonicznego Cerkiew dostrzega sojuszników w Kościele rzymskokatolickim oraz Kościołach żydowskim i islamskim. W tym kontekście warto zauważyć, że w opinii

---

⁴⁴ Митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл, □ *Мировая интеграция и цивилизационное многообразие человечества*, там же, nr 4, 2002 г.

⁴⁵ Митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл, *Обстоятельства нового времени*, там же, № 2, 1999 г., с. 81.

rosyjskich hierarchów Kościoła rzymskiego jest postrzegany z jednej strony jako silnie zaangażowany w dialog polityczny, a z drugiej nieosiągający w tym dialogu pożądanego rezultatu, gdyż cywilizacja zachodnioeuropejska, pozostająca od początków chrześcijaństwa w jurysdykcji rzymskiej, uległa zeświecczeniu⁴⁶. Dlatego, niezależnie od Watykanu, Rosyjska Cerkiew Prawosławna wyznaczyła sobie za cel takie wpływanie na decyzje Unii Europejskiej, by uwzględniła ona prawomocność standardów cywilizacji prawosławnej (s. 10–11).

Kościół na Ukrainie

W nieco szerszym kontekście, ale z uwzględnieniem polityki Watykanu, postrzega się sprawę Ukrainy. Ogólnie znane fakty z ostatnich lat historii tego państwa komentuje się w świetle stwierdzeń Zbigniewa Brzezińskiego, opublikowanych na kartach książki *Wielka szachownica*. Brzeziński twierdzi, że Ukraina jest centrum geopolitycznym na eurazjańskiej szachownicy. Samo jej istnienie pomaga w transformacji Rosji, sprzyja osłabieniu rosyjskiego mesjanizmu wśród Słowian. Konflikty wyznaniowe na Ukrainie, sytuacja w Serbii i ostatnie decyzje administracyjne Watykanu w odniesieniu do Rosji są interpretowane jako ważny czynnik strategii geopolitycznej, mającej na celu zaciemnienie obrazu prawosławia i Rosji w oczach opinii światowej⁴⁷. Media prawosławne podają te przykłady, chcąc uczulić opinię publiczną, bowiem liberalna prasa nadaje tym wydarzeniom wymiar wewnątrzkonfesyjny, mało znaczący dla polityki europejskiej.

Kijów był pierwszą metropolią Rusi, która do 1589 roku pozostawała w jurysdykcji Patriarchatu w Konstantynopolu. Data ta upamiętnia ustanowienie przez Konstantynopol Patriarchatu Moskiewskiego. Kijów, wówczas już od kilku stuleci, pozostawał pod panowaniem Litwy, a później Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Prawosławne diecezje leżące

---

⁴⁶ *Православное свидетельство в инославном мире. Беседа Митрополита Суражского Антония с корреспондентом журнала «Церковь и время». Лондон, 14 июля 1998, «Церковь и время» № 3, 1998 г., с. 95.*

⁴⁷ Przy tej okazji przytacza się także spostrzeżenie przewodniczącego Rady Federacji Rosji, który skojarzył powołane niedawno do życia przez Watykan diecezje z opublikowaną przez Brzezińskiego mapą republik, jakie, jego zdaniem, powstaną po decentralizacji Rosji.

w tych granicach zostały w większości, na mocy unii brzeskiej (1596), włączone do jurysdykcji rzymskiej. Spotkało się to z dużym sprzeciwem prawosławnych wiernych i doprowadziło do wojen religijnych. Od tego momentu na ziemiach, które obecnie należą do nowo powstałego państwa ukraińskiego, istnieje Kościół grekokatolicki. Jednocześnie od XVI wieku na tym terenie wyjątkowo bujnie rozwijał się protestantyzm, co z kolei spowodowało wzmożoną działalność duszpasterską i oświatową zakonu jezuitów, powołanego do zwalczania reformacji. Obecność tego zakonu przyczyniła się do rozwoju rzymskiego katolicyzmu we Wschodniej Rzeczypospolitej. Tak odległe w czasie powstanie różnorodnej mozaiki wyznaniowej powoduje, że ma ona solidną legitymację historyczną, a liczne konfesje pretendują do miana tradycyjnych. Nie zmienia to faktu, że Kościoły reprezentujące poszczególne wyznania pozostają z sobą w nieustannym konflikcie. Jurysdykcja moskiewska jako kontynuacja kijowskiej była na terenach dzisiejszej Ukrainy najsilniejsza. Podział tych ziem w przeszłości między Rosję i Austro-Węgry sprawił, że w granicach Imperium Rosyjskiego, gdzie znajdował się Kijów, Kościół grekokatolicki włączono do jurysdykcji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, natomiast Austro-Węgry (Lwów, Tarnopol, Zakarpacie) sprzyjały jego rozwojowi dla zrównoważenia prawosławia. Po 1918 roku Zachodnia Ukraina weszła w skład II Rzeczypospolitej wraz z jej konfesyjnym bogactwem. Po przejęciu jej przez Związek Radziecki grekokatolicyzm został w 1946 roku włączony do jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego.

Ten krótki ekskurs historyczny pokazuje, jak skomplikowana sytuacja wyznaniowa ukształtowała się na ziemiach Zachodniej Ukrainy, które stanowiły granicę wschodniego i zachodniego chrześcijaństwa, a zarazem granicę Polski i Rusi, dwóch ważnych słowiańskich państw i narodów. Przesuwanie się granicy na tym obszarze zawsze pociągało za sobą zmianę polityki państwowej wobec mniejszości wyznaniowej i konflikty na tle religijnym. Był to także obszar silnego i długotrwałego oddziaływania kultury polskiej oraz austro-węgierskiej polityki kulturowej ukierunkowanej na izolację tej części dawnej Rusi od wpływów rosyjskich.

Dzisiejsza, bardzo skomplikowana sytuacja Kościoła na Ukrainie jest wypadkową tamtej spuścizny, czasów rewolucji i drugiej wojny światowej oraz okresu władzy radzieckiej, co ilustruje zamieszczona poniżej mapa.

W 1989 roku, po rozmowach Michaiła Gorbaczowa z Janem Pawłem II, na Zachodniej Ukrainie odrodził się Ukraiński Kościół grekokatolicki. Unicy, tworząc własną strukturę kościelną, odbierali kościoły prawosławnym, którzy pozostawali w jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego (chodziło o województwa: lwowskie, tarnopolskie, iwanofrankowskie, zakarpacie). Wywołało to w latach 1990–1991 lawinę konfliktów. Sytuacja ta poruszyła wszystkie patriarchaty prawosławne na świecie i odbiła się na dwustronnych rozmowach ekumenicznych.

Według danych z 2004 roku, grekokatolicy mają 3460 parafii, 6 diecezji oraz egzarchat kijowsko-wyszogrodzki, jednoczący Centralną i Wschodnią Ukrainę. Jednak znacząca ilość grekokatolików znajduje się tylko w 4 województwach: lwowskim, iwanofrankowskim, zakarpacim i tarnopolskim (od 23–64%, ok. 4,5 mln wiernych na 7,6 mln mieszkańców tych województw). W siedmiu województwach nie ma ich w ogóle, a w pozostałych ich liczba osiąga 1–2%. Metropolita Lwowski Lubomyr Huzar od kilku lat zabiega bezskutecznie o ustanowienie na Ukrainie patriarchatu grekokatolickiego.

Na skutek starań Jana Pawła II na Zachodniej Ukrainie odrodził się też Kościół rzymskokatolicki, który ma obecnie 991 parafii, głównie w województwach: żytomierskim, chmielnickim, winnickim, zakarpacim i lwowskim (od 6–11%). Rzymskich katolików nie ma w ogóle tylko w dwóch województwach⁴⁸.

W 1989 roku odbył się sobór Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Autokefalicznej, na której czele stanął emerytowany biskup jurysdykcji moskiewskiej Joann (Bodnarczuk). Był to pierwszy rozłam w łonie metropolii kijowskiej Patriarchatu Moskiewskiego. Biskup Joann wraz z częścią duchownych i wiernych poddał się jurysdykcji patriarchy Mścisława (Skrypnika) rezydującego w USA. Ukraińska Prawosławna Cerkiew Autokefaliczna powstała w 1921 roku na fali rozłamów, jakie nękały wówczas Rosyjską Cerkiew Prawosławną. Kolejny sobór tej Cerkwi zebrał się w Pińsku w 1942 roku pod okupacją niemiecką. Stąd oskarżenia ze strony wiernych jurysdykcji moskiewskiej, że Cerkiew tę najpierw stworzyli bolszewicy, a potem kolaboranci niemieccy. Ukraińska Prawosławna Cerkiew Autokefaliczna nie została uznana za kanoniczną przez

---

⁴⁸ Stosunkowo dużą liczbę parafii mają protestanci (7741), obejmują one ponad 12 różnych denominacji. Umiejscowione są przede wszystkim w województwach: charkowskim, ługańskim, zaporoskim i donieckim (40–48%). Liczba ich nigdzie nie spada poniżej 10% a w większości województw średnio wynosi 27%.

żaden patriarchat prawosławny. Natomiast Rada ds. Religii przy Gabinetie Rady Ministrów USRR zatwierdziła Statut tej Cerkwi w 1990 roku. W tym samym roku przybył z USA na Ukrainę po raz pierwszy patriarcha Mściśław. Cerkiew ta posiada 1188 parafii, głównie w województwach: chmielnickim, tarnopolskim, lwowskim i zakarpackim (5–9%), w dwóch województwach brak jej wiernych.

Powstanie państwa ukraińskiego spowodowało, że część mieszkańców Ukrainy przeniosła ambicje polityczne związane z pozyskaniem państwa na sferę kościelno-religijną. Przejawiło się to w nazbyt pospiesznym dążeniu do całkowitej autonomii Cerkwi, co oznacza ustanowienie patriarchatu. Patriarchat musi być jednak ustanowiony na mocy postanowienia patriarchy ekumenicznego. Tendencja separatystyczna zbiegła się prawdopodobnie także z ambicjami części prawosławnych hierarchów. Doprowadziło to do bardzo przykrego w skutkach rozłamu w łonie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej (UCP) Patriarchatu Moskiewskiego. Tymczasem w działalności Patriarchatu Moskiewskiego, który jest zobowiązany kierować się wolą Soboru Biskupów, a w jego skład wchodzi liczne grono hierarchów ukraińskich, od samego początku można obserwować wolę nadania autonomiczności Cerkwi na Ukrainie. Już w 1990 roku Sobór Arcybiskupów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP) w miejsce egzarchatu ukraińskiego ustanowił Ukraińską Cerkiew Prawosławną, nadając jej niezależność i samodzielność w zakresie zarządzania wewnętrznymi sprawami oraz powierzając cały majątek metropolii kijowskiej. W Sofijskim Soborze patriarcha Aleksy II wręczył metropolicie kijowskiemu tomos, co uroczystie ten fakt dokumentowało. Na czele Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej stanął metropolita kijowski Filaret (Denisenko). Sobór Biskupów Ukrainy przyjął nowy statut i potępił autokefalistów oraz unitów.

Wkrótce metropolita Filaret zaangażował swój autorytet i pieniądze cerkiewne na rzecz kampanii prezydenckiej Leonida Krawczuka, a także rozpoczął wewnętrzną walkę z własnym episkopatem, czym naraził się większości wiernych. Na ręce patriarchy nadesłano liczne skargi, sytuacja groziła rozłamem. W 1992 roku sobór UCP pozbawił Filareta Katedry Kijowskiej i zabronił pełnienia posługi duszpasterskiej. Te decyzje zatwierdził Sobór RCP, pozbawiając metropolitę wszystkich godności cerkiewnych. Metropolita kijowskiem został Władimir (Sabodan). Rada Najwyższa Ukrainy ogłosiła, że nie uznaje decyzji Soboru a grupa posłów zwróciła się do Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Autokefalicznej (UP-

CA) z żądaniem, by ta przyjęła byłego metropolitę Filareta wraz z pieniędzmi UCP. Bez wiedzy patriarchy Mścislawa zwołano sobór, na którym postanowiono o zjednoczeniu i przyjęto nazwę: Ukraińska Prawosławna Cerkiew Autokefaliczna Patriarchatu Kijowskiego. Filareta mianowano zastępcą patriarchy. Patriarcha Mścislaw zwrócił się do swoich biskupów, a także do władz wszystkich instancji o unieważnienie tego aktu. Patriarcha zmarł w 1993 roku i przez następne dwa lata trwały przetargi, aż w 1995 roku na nowo zarejestrowano UPCA, a Filaret, jako patriarcha wybrany przez wiernych sobie biskupów, stanął na czele nowego Kościoła: Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Patriarchatu Kijowskiego i Całej Rusi–Ukrainy. Cerkiew ta posiada 3465 parafii. Najwięcej jest ich w województwach: kijowskim, rówieńskim, wołyńskim i iwanofrankowskim (20–21%). Znikoma liczba należy do wschodnich województw. Powszechna jest opinia na temat niskiego standardu moralnego duchowieństwa tego Kościoła. W 1997 roku Sobór RCP rzucił anatemę na „byłego mnicha” Filareta⁴⁹. Zjazd patriarchów: Gruzji, Konstantynopola i Moskwy w 1997 roku potępił Filareta i jego biskupów za dokonany rozłam i uznał, że kierowany przez niego Kościół jest niekanoniczny. To samo uczynił arcybiskup Hellady Chrystodulos w 2001 roku podczas wizyty w Kijowie.

Jedyną kanoniczną cerkwią na Ukrainie jest zatem Ukraińska Cerkiew Prawosławna, pozostająca w jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego. Mimo iż Kościoły prawosławne są na ogół autokefaliczne, to trzeba stwierdzić, że otrzymanie autokefalii zależy od wielu czynników. Jednym z ważniejszych jest kanoniczna i dogmatyczna czystość oraz jedność. Istnieją też przykłady podporządkowania związanego z tradycją historyczną, jak w przypadku Grecji, której Kościół nadal pozostaje w jurysdykcji Konstantynopola, choć ten od pięciu wieków jest stolicą Turcji, a Turcy nie zezwalają na intronizację Greków. Tak więc nigdy Grek nie stoi na czele Cerkwi greckiej.

UCP posiada znacznie więcej parafii – 10 554. Ich liczba we wszystkich województwach nie spada poniżej 39%. Jedynie w województwach: iwanofrankowskim, lwowskim i tarnopolskim waha się od 1–13%.

---

⁴⁹ Świecenia biskupie w prawosławiu mogą otrzymać wyłącznie zakonnicy.

Islam

W Rosji mieszka ponad sto narodowości, wśród których są wyznawcy wielu różnych religii. Cztery spośród nich zostały uznane prawnie za tradycyjne. Poza najliczniejszym prawosławiem są to: islam, judaizm i buddyzm.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna liczy obecnie na terenie Rosyjskiej Federacji: 133 diecezje, 23 tysiące parafii, 154 biskupów, 635 klasztorów i 45 pustelni. Działa 5 akademii duchownych, 33 seminaria, 1 instytut teologiczny, 2 uniwersytety prawosławne. Podaje się przybliżoną liczbę 50–80 milionów prawosławnych, inne źródła statystyczne obliczają ją na 54% (dane z 2000 roku). To samo centrum statystyczne informuje, że na terenie Federacji Rosyjskiej mieszka 3% muzułmanów, 0,4% katolików, 0,3% żydów.

Drugą pod względem liczebności wyznawców religią w Federacji Rosyjskiej jest islam. Żyje tam 12–20 milionów muzułmanów. Muzułmanie stanowią większość w kilku republikach i cieszą się poparciem miejscowych władz. Według danych Rejestru Państwowego z dnia 1 stycznia 2002 roku, na terenie Federacji Rosyjskiej zarejestrowano 3038 islamskich organizacji religijnych. Najwięcej – 903 – znajduje się w Republice Tatarstanu. Islam sunnicki w Tatarstanie ma ponad tysiącletnią tradycję i sięga historii Bułgarów Nadwołżańskich. Jego wyznawcy charakteryzują się tolerancyjnością w stosunku do innych wyznań. Duchowe przywództwo Tatarstanu wchodzi w skład Rady Muftich Rosji.

W Republice Baszkortastanu działają 344 organizacje, z czego 213 pozostaje pod kierownictwem Rady Muftich Rosji, a 130 pod opieką duchową Centralnego Duchowego Zarządu Muzułmanów Rosji.

Osiemset trzydzieści organizacji muzułmańskich należy do Wyższego Koordynacyjnego Centrum Kierownictwa Duchowego Muzułmanów Północnego Kaukazu. W Okręgu Uralskim i Syberyjskim zarejestrowano łącznie 343 organizacje⁵⁰.

Łącznikiem między podstawowymi wyznaniem religijnymi byłego Związku Radzieckiego jest Rada Międzykonfesjonalna, która zrzesza metropolie Patriarchatu Moskiewskiego, Patriarchat Gruzji, Patriarchat Armenii, muftiaty i inne organizacje islamskie: Kaukazu, Uzbekistanu,

---

⁵⁰ <http://www.ansar.ru>. Из газеты «Всё об Исламе», № 7.

Kazachstanu, Kirgiztanu, Tadżykistanu, rabinaty Rosji i Ukrainy oraz sanghę buddyjską⁵¹.

Procesy migracyjne, wymuszone przez politykę wewnętrzną ZSRR, sprawiły, że islam rozprzestrzenił się na całym terytorium państwa. Mimo upadku Związku Radzieckiego Rosja nadal jest jednym z największych państw muzułmańskich we współczesnym świecie. Dlatego szczególną rolę odgrywa polityka społeczna, której celem jest kształtowanie postaw patriotycznych wśród muzułmańskiej części ludności. Choć religia sprzyja poczuciu odrębności narodowej, to w większości przypadków daje się ono pogodzić z patriotyzmem państwowym. Religia nakłada na muzułmanów obowiązek obrony ojczyzny. W dokumencie sporządzonym przez Radę Muftich Rosyjskich *Główne założenia społecznego programu rosyjskich muzułmanów* czytamy: „Obrona Ojczyzny, interesów państwa, troska o jego bezpieczeństwo – jest jednym z ważniejszych obowiązków człowieka w obliczu Allacha, powinnością i honorem każdego mężczyzny”⁵². Dwanaście procent żołnierzy służących w wojsku rosyjskim, to muzułmanie (głównie Tatarzy, Baszkirzy i mieszkańcy Kaukazu).

Organizacje islamskie nie czyniły starań, by elementy prawa muzułmańskiego włączyć do obiegu prawa państwowego. Prawo religijne, które w państwach islamskich stanowi źródło prawa obowiązującego w tych państwach, może w Federacji Rosyjskiej torować sobie drogę wyłącznie w zgodzie z panującymi w tym państwie normami legislacyjnymi. Dokument mówiący o społecznym programie rosyjskich muzułmanów kładzie nacisk na określenie swojej pozycji wobec świata nie muzułmańskiego, państwa świeckiego i wojen związanych ze światem islamu⁵³.

Specyfika islamu polegająca na łączeniu tego, co duchowe, z tym, co ziemskie, odzwierciedla się także w poglądzie, że nie można stawiać granicy między wiarą i nauką. Dlatego ważne jest określenie własnego stosunku do nauki obowiązującej w państwowym systemie oświaty oraz tworzenie własnych szkół islamskich. W 1998 roku w Kazaniu został

---

⁵¹ Церковный вестник. Официальное издание Русской Православной Церкви; <http://tserkov.info/numbers/churchsociety/?ID=884>, № 5(282) март 2004/Церковь и общество.

⁵² «Всё об Исламе», № 2, 2002.

⁵³ 25 мая 2001 года в здании ДУМЕР состоялась пресс-конференция на тему: „Социальная программа российских мусульман”. Пресс-конференцию провел Председатель Совета муфтиев России Муфтий Равиль Гайнутдин с участием разработчиков: ректора Московского исламского университета Марата Муртазина и доктора Али Вячеслава Полосина. Был представлен официальный документ Совета муфтиев России.

otwarty Rosyjski Uniwersytet Islamski, a w 1999 roku powstał pierwszy Moskiewski Uniwersytet Islamski. Kształci on imamów i wykładowców teologii muzułmańskiej. Zajmuje się także uzgadnianiem nauki świeckiej z teologią. Rada Muftich Rosji pryncypialnie broni dostępu nauki religii do szkół państwowych w obawie przed dominacją prawosławia. Opowiada się za wprowadzeniem neutralnego, jej zdaniem, religioznawstwa.

Obecność islamu na terytorium Federacji Rosyjskiej wiąże się z problemem narodowościowym, gdyż islam jest religią wielu różnych narodów tworzących to państwo. Źródło tego problemu wypływa z podziału administracyjnego państwa z 1917 roku, w którym po raz pierwszy zastosowano kryteria terytorialno-narodowościowe. W Imperium Rosyjskim samoidentyfikację budowano na podstawie kryterium wyznaniowego. W nim zawierała się także świadomość odrębności kulturowej, innej drogi rozwoju historycznego do wieku XVI. Państwo radzieckie starało się wyrugować z języka i świadomości ludzi znaki identyfikacji wyznaniowej i religijnej. Stąd z języka oficjalnego znikło słowo *muzułmanin*, a pojawiło się słowo *Tatar*. Zamykano meczety i szkoły islamskie, co spowodowało, że religię do poziomu tradycji, a jednocześnie tworzono republiki na gruncie kryteriów etnicznych. Sprawilo to, że wyzwolenie spod okowów komunizmu spowodowało zrodzenie się w niektórych kręgach islamskich dążeń separatystycznych na tle etnicznym. Środowiska te budują świadomość odrębności na podstawie wyróżnika etnicznego wzmocnionego przez przynależność do religii islamu. Istnieje sporo organizacji, z punktu widzenia prawa państwowego nielegalnych, które posługując się ideologią narodowo-islamską, dążą za pomocą różnych środków do zmiany obowiązującego statusu politycznego. Do najbardziej wpływowych należy: Chizb at-Tichrir al-Islam (Islamska Partia Wolności), która działa z Uzbekistanu i Kirgizji. Choć organizacje islamskie tych państw zabraniają wiernym kontaktów z tą organizacją wiadomo, że należy do niej sporo młodzieży. Zjawisko to rozprzestrzenia się z młodych państw azjatyckich, które graniczą z Afganistanem. Radykalizację postaw młodzieży tłumaczy się brakiem perspektyw życiowych.

Specyficzna sytuacja występuje w Tatarstanie, gdzie w latach 1990–1993 dużą rolę odgrywały ruchy nacjonalistyczne i separatystyczne. Liderzy wysuwali hasła antyprawosławne. F. Bajramowa nawoływała do odseparowania Tatarstanu od Rosji i Zachodu oraz odbierania cerkwi, ponieważ pobudowano je na gruzach meczetów. W 1992 roku powołano Duchowe Kierownictwo Muzułmanów w Republice Tatarstanu, które

zerwało kontakty z Centralnym Duchowym Zarządem Muzułmanów Rosji i Europejskich Krajów WNP. Jednak rząd Mentimira Szajmijewa, ukonstytuowany w 1994 roku i podkreślający swój radziecki rodowód, przyczynił się do marginalizacji sił nacjonalistycznych. Wśród większej części społeczeństwa Tatarstanu panuje przekonanie, że władza radziecka zapewniła Tatarom autonomię w obrębie republiki i odstąpiła od jawnej rusyfikacji. Tatarzy byli także czynnymi uczestnikami rewolucji październikowej. Jak podkreśla Siergiej Fiłatow, przyjęcie marksizmu było jednym z przejawów okcydentalizacji Tatarów pod koniec XIX wieku⁵⁴. Obecnie władze Tatarstanu odwołują się do retoryki demokratycznej i deklarują budowę demokratycznego państwa prawnego. Państwo to zapewnia rozwój społeczeństwa tatarsko-rosyjskiego i stara się zniwelować wszelkie nacjonalistyczne i islamskie ambicje. Rząd Tatarstanu prowadził politykę antyklerykalną, nie identyfikował się ani z prawosławiem, ani z islamem. Do szkół nie dopuszczano treści wyznaniowych, organizacje religijne nie otrzymywały żadnych pieniędzy budżetowych. Budynki cerkiewne i meczety zwracano z dużym oporem. Do 1998 roku Szajmijew unikał jakichkolwiek islamskich gestów. Po tym roku ogłosił, że jest odpowiedzialny za odrodzenie islamu, co zamierza związać z modernizacją republiki. Niemniej zarówno mufti Tatarstanu, jak i biskup kazański starają się zaznaczyć istnienie reprezentowanej przez siebie religii na tym terenie. Nie jest łatwo islamizować Tatarstan, ponieważ Rosjanie stanowią połowę mieszkańców jego mieszkańców i trudno ignorować ich potrzeby. Fiłatow powołuje się na badania socjologiczne, zgodnie z którymi zaledwie 4% Tatarów regularnie odwiedza meczety; wśród studentów ich liczba osiąga 12%. W stosunku do religijności tatarskiej używa się określenia „euroislam”. Dlatego nie tyle odnoszą się oni w stosunku do Rosjan tolerancyjnie, ile odczuwają bliskość duchową i kulturową. Podobnie wśród rosyjskiej inteligencji zamieszkałej w Tatarstanie zauważa się duże zainteresowanie kulturą tatarską i islamem⁵⁵. W republice działa wiele organizacji prawosławnych i międzykonfesyjnych. Islamscy przywódcy religijni i prawosławne duchowieństwo stwo-

⁵⁴ С. Филатов, *Евразийство и религиозная жизнь Татарстана* (в:) *Религия и общество*, Москва 2002, с. 98.

⁵⁵ W Tatarstanie mieszka grupa 400 tysięcy prawosławnych tatarskiego pochodzenia. Ich przodkowie zostali ochrzczeni prawdopodobnie w czasach Iwana IV. Nazywają się *kriaszen*, co pochodzi od słowa *krieszczenyj* (ochrzczony). W Tatarstanie znajduje się klasztor raifski – sanktuarium regularnie odwiedzane przez wielu znanych polityków rosyjskich (B. Jelcyna, B. Bierzowskiego, A. Czubajsa).

rzyli euroazjańską opozycję, by przeciwdziałać sekularyzacyjnej, modernistycznej postawie władz.

Podobną drogę po rozpadzie Związku Radzieckiego przeszedł Baszkortostan. Jest on republiką w granicach Federacji Rosyjskiej. W odróżnieniu od Tatarów Baszkirzy nie wyłonili islamskich ugrupowań opozycyjnych w stosunku do władzy. Baszkortostan jest republiką zamieszkałą przez Tatarów i Baszkirów wyznających islam, Rosjan – wyznawców prawosławia, Udmurtów i Mari wyznających religię pogańską oraz niemieckich luteranów. Od początku lat dziewięćdziesiątych zaznaczyło się tu odrodzenie prawosławia i znaczny wzrost liczby parafii. Arcybiskup Nikon (Wasiukow) za główny cel postawił sobie odbudowę starych i budowę nowych cerkwi. W republice żyje duża społeczność prawosławnych Tatarów. Jednak arcybiskup, dbając o dobre stosunki z duchowym kierownictwem islamu, bardzo ostrożnie odnosi się do zjawiska konwersji Baszkirów i Tatarów na prawosławie. Mimo że sam jest wychowankiem arcybiskupa petersburskiego Joanna (Snyczewa), znanego z ortodoksyjnych i patriotycznych przekonań, nie utrzymuje bliskich kontaktów z nacjonalistycznymi ugrupowaniami rosyjskimi i kozackimi. W Baszkortostanie istnieje dużo odłamów prawosławnych wyznawców starego obrzędu, z którymi arcybiskup podtrzymuje bliskie kontakty.

Ważnym zjawiskiem występującym w tej republice jest konflikt w łonie duchowego kierownictwa islamu. Jego młodsza część wypowiedziała posłuszeństwo Duchowemu Kierownictwu Muzułmanów Europejskiej Części Rosji i Syberii oraz utworzyła Duchowe Kierownictwo Muzułmanów Baszkortostanu, czym zapoczątkowała proces secesji na terenie całego państwa. Imamowie secesjonistów są zorientowani na muzułmańskie kraje Bliskiego Wschodu i dążą do wprowadzenia prawa szariatu w tych republikach Federacji Rosyjskiej, w których mieszka przeważająca część wyznawców islamu. Sytuacja w Baszkortostanie stanowi dowód na to, że postawa muzułmanów Federacji Rosyjskiej kształtuje się także na gruncie kontaktów zewnętrznych z muzułmanami Arabii Saudyjskiej, Kuwejtu, Turcji, Iranu i Egiptu. Secesjoniści sprzeciwiają się polityce Duchowego Kierownictwa Muzułmanów Europejskiej Części Rosji i Syberii (przekształcone w Centralne Kierownictwo Duchowe Muzułmanów Federacji Rosyjskiej), stojącej na stanowisku, że prawo szariatu nie powinno stanowić normy prawa państwowego, lecz wewnętrzne prawo muzułmanina. W medresach KMB uczą wykładowcy zapraszani z Bliskiego

Wschodu, w republice działają tamtejsi misjonarze. Stamtąd też przyjmowana jest pomoc finansowa.

Niewątpliwym osiągnięciem KMB jest wydanie Koranu w przekładzie na język baszkirski. Długowieczne zamieszkiwanie muzułmanów w Rosji, według Kierownictwa, jest wartością, której nie można zaprzepaścić odwoływaniem się do wzorców państw islamskich⁵⁶. Takie stanowisko reprezentuje większość muzułmanów zamieszkujących Federację Rosyjską, ludzi w dużej mierze zeuropeizowanych, przekonanych do wielu wartości świata zachodniego, odwołujących się do ekumenicznej zasady, która postuluje zbliżenie religii wywodzących się od patriarchy Abrahama. Centralne Kierownictwo Duchowe Muzułmanów Federacji Rosyjskiej, w przeciwieństwie do Kierownictwa Muzułmanów Baszkortostanu, utrzymuje bliskie kontakty z Moskiewskim Patriarchatem. W związku z tym reprezentant Baszkortostanu w Centralnym Kierownictwie Duchowym Muzułmanów oskarżany jest o serwilizm w stosunku do Moskwy, ekumenizm i modernizm. Fundamentalisci budują swój program na przekonaniu, że islam w republice znajduje się w całkowitym upadku i trzeba go od nowa budować. 90% muzułmanów nie zna Koranu i nie stosuje się w swoim życiu do jego moralnych przepisów. Jednak statystyka mówi, że w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych otwarto więcej meczetów niż cerkwi⁵⁷. Ortodoksyjni islamiści należą do młodszego pokolenia. W ich poglądach islam wiąże się ściśle z ideologią państwową. W Baszkortostanie powstały liczne organizacje islamskie. Spośród 310 zarejestrowanych w 1996 roku, 250 związanych jest z Duchowym Kierownictwem Muzułmanów Baszkortostanu i tylko 50 z Centralnym Kierownictwem Duchowym Muzułmanów. W 2000 roku obserwujemy bardziej wyrównany podział 60% do 40%. Ortodoksyjny islam reprezentują przede wszystkim Baszkirzy. Władze zawsze bardziej sprzyjały umiarkowanemu odłamowi muzułmanów republiki. Strach przed fundamentalizmem przejawiał się odesłaniem do Pakistanu kilku misjonarzy. Niektóre spośród organizacji, jak na przykład Baszkirskie Centrum Narodowe, które walczy o suwerenność Baszkirii, odwołują się do przedislamskiej tengriackiej tradycji pogańskiej, kultywowanej przez Udmurtów, Czuwaszów, Mari i nieliczną grupę Baszkirów, w tym ludzi ze świata sztuki. Analizując sytuację w Baszkortostanie, należy wziąć także pod

---

⁵⁶ Por. С. Филатов, *Религия и общество*, *ibidem*, s. 123–125.

⁵⁷ Por. *ibidem*, s. 126.

uwagę fakt, że ta republika pozostaje w podobnej zależności w stosunku do Tatarstanu jak Ukraina wobec Rosji.

Drugim regionem Federacji Rosyjskiej, zamieszkałym przez ludność islamską, jest Północny Kaukaz, a konkretnie Dagestan, Czeczenia, Kabardyno-Bałkaria, Karaczajewo-Czerkiesja i Adygeja. Islam najsilniej rozwinął się w Dagestanie. Jego centrum religijne znajduje się w Bujnaksku (dawniej Temir-Chan-Szura). W czasach komunizmu islam był tu najlepiej zorganizowany. Prócz struktur oficjalnych działały podziemne, które zajmowały się studiowaniem Koranu, nauką języka arabskiego, czuwaniem nad zachowaniem prawa szariatu⁵⁸. Zachowały się też klasztory sufickie. Radziecka polityka ateizacji w Dagestanie okazała się najmniej skuteczna. W 2000 roku odnotowano tam istnienie pięciu tysięcy meczetów⁵⁹. Latem 1990 roku odbyła się pierwsza masowa pielgrzymka Dagestańczyków do Mekki. Muzułmanie Dagestanu są przekonani o wyższości islamu nad chrześcijaństwem i moralnym upadku Zachodu. Wierzą w możliwość pozyskania Rosji dla islamu, ponieważ chrześcijaństwo jest tam, w ich ocenie, bardzo słabe. Żydów natomiast obwiniają o spisek przeciwko muzułmanom. Władze Dagestanu, podobnie jak w przypadku Tatarstanu, należą do starej nomenklatury radzieckiej. Na tle niezadowolenia z tego układu zrodził się w Dagestanie ruch wachchabicki (stronników czystego islamu, opartego wyłącznie na Koranie). Przywędrował z Czeczenii wraz z misjonarzami z Kuwejtu, Pakistanu i Arabii Saudyjskiej. W planach wachchabitów figuruje utworzenie państwa islamskiego ze zjednoczonych: Czeczenii i Dagestanu. Kongres Narodów Dagestanu i Czeczenii kierował wkroczeniem wojsk Szamali Basajewa do Dagestanu. (Wojska federalne wkrótce je wyparły). Władze Dagestanu zwalczyły wachchabizm w republice.

Najbardziej nagłośnionym problemem związanym z kwestią wyznaniową na Północnym Kaukazie jest konflikt czeczeński. Można w nim wyodrębnić kilka płaszczyzn, wśród których aspekt religijny odgrywa specyficzną rolę. W 1944 roku Czeczeńcy i Ingusze zostali deportowani do Kazachstanu i Kirgistanu, a Radziecka Republika Czeczeno-Inguszecka została zlikwidowana. Po powrocie w 1957 roku życie religijne,

---

⁵⁸ Należy pamiętać, że islamskie narody Kaukazu korygowały szariat zgodnie z niektórymi przepisami lokalnej obyczajowości.

⁵⁹ Por. A. Мальшенко, *Исламские ориентиры Северного Кавказа*, Москва 2001, s. 90.

ściśle związane z nastrojami patriotycznymi prowadzono w ukryciu. Legalizacja islamu nastąpiła dopiero w latach osiemdziesiątych. Utworzona partia Islamska Droga zaangażowała się w ruch separatystyczny i wojnę 1991 roku. Jednak większość elity czeczeńskiej opowiadała się za państwem świeckim. Mimo to czeczeński przywódca Dżochar Dudajew został uznany przez swoich zwolenników za immama, choć nie był ortodoksyjnym muzułmaninem. Dudajew miał też od samego początku islamskich przeciwników pod przywództwem Iljasa-chadży Arsenowa. Za to wiceprezydent Czeczeni Zelimchan Jandarbijew stał się ideologiem państwa islamskiego. Mimo iż konstytucja Czeczenii z 1992 roku zapewnia oddzielenie religii od państwa, a Dudajew wydał ukaz o uznaniu Świąt Wielkiej Nocy za święto państwowe, to już w roku następnym sam zaproponował wniesienie poprawek mających na celu uczynienie z islamu religii państwowej⁶⁰. Po zakończeniu wojny z wojskami federalnymi w 1996 roku prezydent Jandarbijew przyczynił się do wprowadzenia kodeksu karnego opartego na prawie szariatu. Sądy szariackie działały na południu kraju już w 1995 roku. Jednak premier Asłan Maschadow był przeciwny islamizacji państwa. Gdy w 1997 roku sam został prezydentem, w swoim programie zawarł postulat budowy państwa islamskiego. W okresie niezależności Czeczenii w latach 1997–1999 świeckie sądy zostały zlikwidowane i zapanowało prawo szariatu. Wszędzie tam, gdzie dochodziło do kolizji między prawem szariatu i instytucjami świata demokratycznego, pojawiał się wachchabizm. Wpłynął on na kształtowanie sił politycznych i radykalizację nastrojów religijnych w Czeczenii. Nauczycielem wachchabizmu był Bagautdin Kebedow – duchowy przywódca Kongresu Narodów Czeczenii i Dagestanu, na czele którego stał Szamil Basajew. Mufti Północnego Kaukazu wyraził dezaprobatę wobec szerzącego się w regionie wachchabizmu. Władze Północnej Osetii wydalili z rejonu Mozdoku talibów – emigrantów z krajów arabskich. Potwierdzają jednak fakt istnienia licznych ugrupowań ekstremistycznych, ukrywających się w górach, które pozostają poza kontrolą islamskiego kierownictwa duchowego. Należą do nich głównie młodzi obywatele kaukaskich republik. W 2000 roku prezydent Czeczenii – Achmed Kadyrow – podjął decyzję o zakazie praktykowania wachchabizmu w republice, gdyż stwarza on realne polityczne zagrożenie. Rada Muftich Rosji pozytywnie oceniła tę decyzję. Oficjalne władze Czeczenii współpracują z kolei ze

---

⁶⁰ Рог. С. Филатов, Р. Лункин, *Северный Кавказ: Горские народы в поисках религиозной идентичности* (в:) *Религия и общество*, *op. cit.*, s. 174.

Światową Ligą Islamską, która dystansuje się wobec ugrupowań radykalnych. Przywódcy walczącej Czeczenii – Maschadow i Basajew – w kontaktach ze światem zewnętrznym starali się dowieść, że konflikt czeczeński to wojna przeciwko islamowi. Fakty jednak potwierdzają ścisły związek pomiędzy władzą państwową i islamem w Czeczenii bez względu na to, czy władza ta jest z nadania moskiewskiego, czy separatystów⁶¹.

Innym radykalnym międzynarodowym ugrupowaniem działającym na terenie Kaukazu są Bracia Muzułmanie. Jego celem jest przyłączenie islamskich republik Federacji Rosyjskiej do Wielkiego Kalifatu Islamskiego. Emisariusze Braci Muzułmanów oskarżeni zostali o udzielanie finansowej i wojskowej pomocy zwolennikom idei separatystycznych. W tym kontekście wymienia się też moskiewską filię kuwejckiej organizacji pozarządowej – Towarzystwo Reform Społecznych. Śledztwo ujawniło związek tej organizacji z ugrupowaniami terrorystycznymi: Al-Hamaa, Al-Islamija, Al-Dżichad al-Islami oraz Usamem Ben Ladenem i bojownikami bośniackimi⁶².

Tatarscy muzułmanie, którzy niedawno powrócili na Krym, nie mogą z kolei pogodzić się z dominacją Kościoła prawosławnego w tym regionie. Tatarzy krymscy protestują z powodu postawienia przez diecezję symferopolską Ukrainiejskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego krzyży oraz napisów głoszących, że Krym jest kolebką prawosławia. Doszło tam do licznych profanacji. Pretensje muftiatu krymskiego poparł niekanoniczny patriarchat kijowski. Mufti zapowiedział opuszczenie Rady Międzykonfesjonalnej. Krymscy Tatarzy, wspierani finansowo przez Emiraty Arabskie (budowa osiedli dla repatriantów) czują się gospodarzami Krymu i dążą do jego islamizacji. Ukraińska prasa donosiła o związkach krymskich Tatarów z czeczeńskimi rebeliantami, a także o założeniu na Krymie czeczeńskich baz wojskowych. Władze Ukrainy nie potwierdziły tych doniesień ani im nie zaprzeczyły. Prawosławny metropolita Krymu i Symferopola Łazarz wyraził pogląd, iż działania te

---

⁶¹ Patriarchat Moskiewski moralnie popierał działania wojsk Federacji Rosyjskiej, mające na celu stłumienie rebelii i obronę całości terytorialnej państwa. Ostatnie obszernie oświadczenie na ten temat zostało opublikowane 8 marca 2000 roku na stronie internetowej: <http://www.mospat.ru/print/decisions/id/6015.html>.

⁶² W azjatyckiej części Federacji Rosyjskiej aktywna jest organizacja Refach. Działa na rzecz wzmocnienia politycznej i administracyjnej pozycji muzułmanów w tych regionach państwa. Uzyskuje pomoc instruktazową z zagranicy, czemu sprzeciwia się Rada Muftich Rosji, ИТАР-ТАСС/Православие.Ру, 23.11.2000.

są inspirowane przez siły polityczne, i wezwał polityków do zachowania neutralności wobec wyznań na tym terenie⁶³.

Stosunek Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej do islamu w minimalnym stopniu uwzględnia czynnik teologiczny. Pojawienie się na oficjalnych stronach internetowych Patriarchatu Moskiewskiego oraz poszczególnych diecezji i organizacji teologicznych rozpraw poświęconych islamowi ma charakter historyczny, a jego celem jest zapoznanie prawosławnych z historią religii i jej oceną przez Ojców Kościoła. W licznych wypowiedziach hierarchów rosyjskich odnoszących się do islamu najczęściej pojawia się wątek bezkonfliktowego współistnienia od wieków na terytorium Rosji dwóch religii: prawosławia i islamu. Rosja jest pod tym względem miejscem unikatowym – podkreślał w jednym z wywiadów metropolita kaliningradzki Kiriłł (Gundiajew) odpowiedzialny za kontakty z innymi wyznaniem⁶⁴. W Rosji pomiędzy chrześcijanami i muzułmanami od tysiąca lat nie było ani jednej wojny – dowodzi. Dodaje jednocześnie, że Europa Zachodnia była areną wielu krwawych wojen religijnych. W tym kontekście ocenia konflikt na Kaukazie jako czysto polityczny, któremu usiłuje się sztucznie nadać charakter religijny. Wyraża jednak obawę, że tzw. agresywny islam może odegrać w przyszłości negatywną rolę we wzajemnych stosunkach dwóch religii na terenie Federacji Rosyjskiej⁶⁵. Upatruje niebezpieczeństwo w próbie działań propagandowych, mających na celu udowodnienie światu, że islam odgrywa w Rosji ważniejszą rolę niż to jest w rzeczywistości, innymi słowy, że Rosja nie jest przede wszystkim prawosławna, lecz muzułmańska. Jednocześnie oficjalne dokumenty Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej ostatniego dziesięciolecia dowodzą, iż pomiędzy Patriarchatem Moskiewskim i liderami islamskimi na terenie Rosji istnieją bardzo dobre kontakty. Oficjalna

---

⁶³ ИТАР-ТАСС/Православие.Ру Деловой вторник, Выпуск 41(394) 12 ноября 2002 года.

⁶⁴ «Известия» 8.07.2004.

⁶⁵ W prawosławnym czasopiśmie „Cerkownyj Wiestnik” pojawiła się seria artykułów na temat projektu *Rosyjski islam* Sergiusza Gradirowskiego – doradcy pełnomocnika prezydenta Rosyjskiej Federacji w Nadwołżańskim Okręgu Federalnym. Projekt ten miał na celu objęcie kontrolą muzułmańskich mieszkańców Powołża, odseparowania rosyjskiej ummy od wpływów z zewnątrz. Planowano otwarcie uniwersytetu ogólnoisłamskiego o wysokim prestiżu naukowym, którego program byłby kontrolowany przez władze. Miał on zastąpić zagraniczne medresy – miejsce edukacji rosyjskich muzułmanów. Gdy szczegóły projektu przedostały się do prasy, spotkały się z ostrą krytyką nie tylko czołowych organizacji islamskich, ale także Związku Obywateli Prawosławnych, mimo że rządowy projekt powstał w roku 2000, w okresie narastającego zagrożenia terroryzmem.

strona internetowa Patriarchatu Moskiewskiego często informuje o budowie nowych meczetów w najbardziej rosyjskich zakątkach państwa, licznych spotkaniach na wysokim szczeblu oraz wspólnie organizowanych konferencjach. W rozwiązywaniu konfliktu na Kaukazie wspólnie uczestniczą głowy Kościołów Rosji, Gruzji, Armenii i lider muzułmanów Zakaukazia – Szejk-ul-islam Alklachszukira Pasza-zade. Z ich udziałem odbywały się czterostronne konferencje i rozmowy z prezydentem Rosji. Zważywszy na dominację prawosławia w państwie rosyjskim nie bez znaczenia jest fakt, że główny mufti Rosji dysponuje stałym czasem antenowym w telewizji państwowej. Nie znaczy to, że nie występują pojedyncze lokalne konflikty między prawosławiem i islamem w takich republikach, jak Tatarstan, Kazachstan, Turkmenistan (zakaz wwozu literatury prawosławnej) czy Krym, gdzie prawosławni mają niekiedy duże kłopoty z utrzymaniem swoich świątyń. Prawosławna prasa donosi też o projekcie silnego islamskiego ruchu politycznego wewnątrz Federacji Rosyjskiej, realizowanym przez prezydenta Tatarstanu Mintimera Szajmijewa i Anatolija Czubajsa – lidera sił postkomunistycznych. W Kazachstanie natomiast władze podejmują próby uniezależnienia prawosławnych od jurysdykcji moskiewskiej na wzór Ukrainy. Z kolei prawosławni protestują przeciwko projektowanej budowie meczetu w Sergiejewskim posadzie – siedzibie największego sanktuarium prawosławnego. Wicegubernator Michaił Mień nie wyraził zgody na budowę meczetu. Konflikt zrodził się także pomiędzy trzema ponadnarodowymi organizacjami muzułmańskimi działającymi na terytorium Federacji Rosyjskiej: Radą Muftich Rosji i Centralnym Duchowym Zarządem Muzułmanów Rosji oraz Wyższym Koordynacyjnym Centrum Kierownictwa Duchowego Muzułmanów Północnego Kaukazu.

Duchowe kierownictwo islamu solidaryzuje się w wielu ważnych sprawach z Patriarchatem Moskiewskim. Tak było na przykład w przypadku zaproszenia papieża przez muftiego Tatarstanu, które zostało skrytykowane przez muftiego Związku Niezależnych Państw – Tałgata Tażduddina. Wyraził on solidarność z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, która pozostaje w konflikcie z Watykanem⁶⁶.

O znaczeniu islamu dla Rosji świadczy dążność do utrzymania bliskich stosunków z Iranem na poziomie duchowego kierownictwa obu państw. Ważnym faktem jest działalność dwustronnej komisji Iran–Rosja, która powstała z inicjatywy islamskich liderów parlamentu Iranu. Islam-

⁶⁶ http://nevskiy.orthodoxy.ru/center/sprav/katolicism/muftii_&_papa.html.

skie władze Iranu z prezydentem Chattamim na czele, dostrzegały podobieństwo roli, jaką odgrywa Cerkiew w państwie rosyjskim, do tej, jaka przypada islamowi w Iranie. Odbyło się wiele konferencji na najwyższym szczeblu, podczas których położono nacisk na zapoznanie się z doktrynami państwa i Kościoła obu stron, ale także analizowano miejsce prawosławia i islamu we współczesnej cywilizacji. Bliskie kontakty zewnętrzne Patriarchatu Moskiewskiego z państwami islamskimi rozciągnęły się ostatnio na Indonezję, Malezję i Emiraty Arabskie, dokąd udawały się delegacje wysokiego szczebla. Podkreśla się przy tym, że po raz pierwszy rosyjski hierarcha odbył oficjalną wizytę na Półwyspie Arabskim. Zaowocowała ona umową o budowie świątyni prawosławnej w Emiratach Arabskich. Umowa dotyczy także koordynacji działań w przypadku powstania konfliktów na styku prawosławie–islam. W tym kontekście wymienione zostały problemy czeczeński i kosowski. Zarówno hierarchia Patriarchatu Moskiewskiego, jak i przywódcy wymienionych państw islamskich wyrazili przekonanie, że we współczesnych konfliktach to nie religie odgrywają zasadniczą rolę, lecz interes polityczny, stąd międzynarodowy skład czeczeńskich czy kosowskich bojówek. Dowodem tego jest fakt, że po podpisaniu porozumienia w tej sprawie przez naczelnego muftiego Czeczenii i patriarchę moskiewskiego, do którego doszło na początku konfliktu, mufti został zamordowany. Obie strony podkreślają, że ideologia terroryzmu wykorzystuje fakt, iż wiara jest dla ludzi ważniejsza niż życie i odpowiednio ich motywuje. Metropolita Kiriłł wypowiedział się na temat upolitycznienia religijnych zachowań człowieka, używając szerokiego kontekstu hagiograficznego i historycznego.

Ciekawym wątkiem, który nie ma bezpośredniego związku ze stanowiskiem Patriarchatu Moskiewskiego wobec islamu, jest geopolityczna ocena roli Turcji jako państwa od wieków walczącego z prawosławnymi mieszkańcami podbitych przez nią regionów. Prawosławne strony internetowe pozostające pod patronatem Patriarchatu Moskiewskiego zamieszczają wyczerpujące publikacje na temat geopolitycznej strategii Rosji i Turcji w regionie w przeszłości i współcześnie, a także na temat eksterminacji ludności chrześcijańskiej przez Turków⁶⁷. Analizy dowo-

---

⁶⁷ Н. Нарочницкая, *Исламский мир: геополитическое и цивилизационное соперничество*, <http://www.pravoslavie.ru/analit/030319174715>; Н. Нарочницкая, *Кавказские войны – средство геополитики*, <http://www.pravoslavie.ru/analit/021114161123>, Харлампий Политидис, *Русско-турецкое противоборство как определяющий фактор геополитических реалий кавказа и малой азии*, <http://www.pravoslavie.ru/analit/011226120543>.

dzą, że konflikty na Kaukazie są związane ze strategią geopolityczną Turcji. Padają też oskarżenia skierowane do liberalnej prasy amerykańskiej, dotyczące inspiracji przez FBI. Zarzuca się jej, że najpierw ukazywała czeczeńskich bojowników jako postępowych patriotów walczących z zacofaną imperialną Rosją, a po 11 września zaczęła określać ich mianem „niełudzi” występujących przeciwko nowej demokratycznej Rosji, która realizuje postępowe reformy. Rosja jest nazywana przedmurzem liberalnego świata. W związku z tym zniknął ze stron liberalnych gazet i telewizji amerykańskiej Siergiej Kowalow. Gdy jednak polityka Rosji wobec konfliktu na Kaukazie nie odniesie sukcesu, można się spodziewać, że do mediów powróci znany rosyjski obrońca praw człowieka.

Źródła te podnoszą także często problem konwersji zachodnich środowisk neoliberalnych na islam (sztandarowa postać René Genona), oceniając ją jako słabość wobec idei pasjonaryzmu i bezwzględnego teocentryzmu. Ulegają im także Rosjanie (na przykład konwersja prawosławnego księdza Wiaczesława Połosina). Osobny rozdział stanowi tu działalność organizacji euroazjatyckiej na czele z Aleksandrem Duginem.